

نقش فرزندآوری در تامین امنیت روانی خانواده

زینب چشمک^۱

چکیده

این مقاله با هدف شناسایی نقش فرزندآوری در امنیت روانی خانواده تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که فرزندآوری چه نقشی در تامین امنیت روانی خانواده دارد؟ این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی می‌باشد و روش به کار رفته در آن کتابخانه‌ای بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع‌آوری داده‌ها، فیش و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. از مهم‌ترین نتایج این مطالعه می‌توان به این مسئله اشاره کرد که اسلام نگرشی مثبت به فرزندآوری داشته و با ادبیات گوناگون، مسلمانان را به فرزندآوری تشویق کرده است. یکی از فواید فرزندآوری که کمتر به آن توجه شده است تامین امنیت روانی خانواده می‌باشد؛ زیرا فرزندآوری موجب سرور و شادی والدین شده به طوری که به دنیا آمدن فرزند و حضور او در خانه یکی از لحظه‌های خوب و دوست داشتنی خانواده است، همچنین فرزندآوری رضایت خاطر و کارآمدی خانواده را به ارمغان می‌آورد؛ چرا که فرزندآوری یکی از فرایندهای زیربنایی در تحکیم و رضایتمندی خانواده است، از کارهای دیگری که موجب تامین امنیت روانی خانواده می‌شود این است که، والدین با تولد فرزندان‌شان احساس مفید بودن می‌کنند؛ از طرفی دیگر چند فرزندی سبب می‌شود تا کودکان با شرایط و محیط‌های دشوار خود را راحت‌تر وفق دهند؛ به همین علت است که فرزندآوری به عنوان زمینه‌ای برای تامین امنیت روانی خانواده شمرده می‌شود.

کلیدواژه: امنیت روانی، خانواده، فرزندآوری

^۱- طلبه سطح دو حوزه علمیه کوثر(س) علی‌آبادکتول

مقدمه

خانواده، اولین نهاد اجتماعی و کوچک‌ترین واحد تشکیل دهنده جامعه است که شامل پدر، مادر و فرزندان می‌شود. ساختار گسترده، ساختار گسترده محدود و ساختار هسته‌ای، سه ساختاری است که در جوامع اسلامی از صدر اسلام تا جهان امروز، همچون دیگر جوامع، ملاحظه شده است. صرف نظر از ساختار خانواده، معمولاً هر خانواده از سه نسل تشکیل می‌شود که در کنار هم زندگی می‌کنند؛ نسل اول پدر بزرگ و مادر بزرگ‌ها، نسل دوم پدر و مادر، و نسل سوم فرزندان را تشکیل می‌دهد. هر کدام از این نسل‌ها وظایفی را بر عهده دارند. خانواده با ازدواج یک مرد و زن تشکیل می‌شود و دارای اهدافی است ولی هدف اصلی آن در جوامع اسلامی بقای نسل و به دنیا آوردن فرزندان می‌باشد.

از طرفی دیگر خانواده اولین پایه‌گذار شخصیت، ارزش‌ها، معیارهای فکری و همچنین یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی و حفظ عواطف انسانی است. در سال‌های اخیر با توجه به وضعیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی تبلیغات بسیاری در زمینه کاهش فرزند و چه بسا تک فرزندی صورت گرفته است؛ در صورتی که دین مبین اسلام که برترین دین آسمانی است؛ در معارف الهی خود به اهمیت خانواده و فرزندآوری عنایت ویژه‌ای کرده است.

زیرا یکی از مهم‌ترین فواید فرزندآوری تامین امنیت روانی خانواده است، امنیت روانی نسبت به شاخه‌های دیگر امنیت از اهمیت بیشتری برخوردار است زیرا اگر در خانواده‌ای امنیت روانی برقرار گردد آن خانواده توانایی پرورش فرزندان با شخصیت، سازگار، با عاطفه، اجتماعی، دارای اعتماد به نفس بالا را خواهد داشت و این فرزندان می‌توانند فردایی بهتر برای کشور خود رقم زنند اما اگر خانواده نتواند امنیت روانی را تامین کند اولین معطلی که گریبان‌گیر اعضای خانواده می‌شود معطلی افسردگی و پرخاشگری است.

با توجه به اهمیت بالای این مسئله مطالعات فراوانی در این زمینه صورت گرفته است برای نمونه می‌توان به این مواد اشاره نمود: پناهی (۱۳۹۵) نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه‌های دینی، صادقی و روشنی‌نیا (۱۳۹۵) بررسی نقش جمعیت خانواده بر ابعاد روانی فرزندان، همدانی و حسینی (۱۴۰۰) سازوکار تامین امنیت روانی خانواده با نگاه به منابع فقهی و روانشناسی؛ همان‌طور که مشخص است این موارد بیشتر به بحث فرزندآوری، جمعیت خانواده و سازوکار امنیت روانی پرداخته‌اند و هیچ کدام درباره نقش فرزندآوری در تامین امنیت روانی خانواده سخنی نگفته‌اند به همین علت این مطالعه در صدد است تا به این پرسش پاسخ دهد که فرزندآوری چه نقشی در تامین امنیت روانی خانواده دارد؟

امنیت روانی در خانواده

خانواده به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ و تاریخ بشر است. پرداختن به این بنای مقدس و بنیادین و هدایت آن به جایگاه واقعی خود همواره موجب اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن موجب دور شدن بشر از حیات حقیقی و سقوط و نابودی او بوده است. اسلام به عنوان مکتبی انسان‌ساز و امنیت‌ساز بیشترین توجه را به والایی خانواده دارد. از این رو این نهاد مقدس را کانون تربیت می‌شمرد؛ نیک بختی و بدبختی جامعه انسانی را نیز به صلاح و فساد این بنا وابسته می‌داند و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به آرامش بر می‌شمارد.^۱

با نگاهی گذرا به آیات و روایاتی که دربارهٔ فرزند بیان شده است، می‌توان از نگرش اسلام به فرزند و اهمیت آن آگاه شد. از مجموع آموزه‌های دینی درباره فرزند، چنین فهمیده می‌شود که اسلام نگرشی مثبت به فرزندآوری داشته و با ادبیات گوناگون، مسلمانان را به فرزندآوری تشویق کرده است. در آموزه‌هایی دینی با تعبیرهایی از فرزند و جایگاه آن سخن به میان آمده که بدون فرزندپروری و تربیت شایسته او مصداق پیدا نمی‌کند. در آیات قرآن و روایات معصومان مکرر این هشدار داده شده است که گرچه فرزند برای والدین زمینه‌ساز رشد، آرامش، بالندگی و ... است؛ اما اگر به نحو شایسته تربیت نشود، آسیب‌های فراوانی برای خانواده و جامعه خواهد داشت. بنابراین می‌توان گفت، فرزندان همانند سایر نعمت‌های الهی‌اند که با بهره‌گیری صحیح از آن‌ها می‌توان در مسیر تکامل و هدایت گام برداشت و در غیر این صورت، خود و آن‌ها را به گمراهی و نابودی سوق داد؛ زیرا به فرمایش قرآن کریم فرزند نیز مانند دارایی‌ها و دیگر نعمت‌های الهی وسیله‌ای برای آزمایش انسان است.^۲

خانواده متعالی و امنیت‌ساز خانواده‌ای است که روابط بین اعضای آن بر اساس اندیشه توحیدی بنا نهاده شده باشد^۳ زنان و مردان موحد آزاده و خداجو شاکرانه و مخلصانه به خاطر خدا و در طریق نیل به رستگاری همواره پرمعناترین محبت‌ها را در طول زندگی و در شرایط و موقعیت‌های گوناگون در جوانی و پیری، خوشی و ناخوشی، سختی و عافیت، تنگدستی و راحتی تقدیم یکدیگر می‌کنند. که این مسائل باعث ایجاد امنیت روانی در خانواده می‌شود؛ از این رو انسان‌های دارای امنیت روانی از مرز تعادل و سلامت روان فراتر رفته و به تعالی دست می‌یابند و در مناسبات با دیگران تمایل دارند که به افکار، عملکردها و رفتارهای آنان از دریچه مثبت و الهی بنگرند.^۴ خداوند متعال در آیه ۲۱ سوره مبارکه روم، سکون و آرامش را هدف ازدواج

۱- شریفی، خانواده متعال، ص ۷۲

۲- سوره مبارکه انفال، آیه ۲۸

۳- شریفی، خانواده متعال، ص ۲

۴- پناهی، همسراری از منظر دین با رویکرد روان شناختی، ص ۱۸

معرفی می‌کند. اعضای خانواده اعم از زن و شوهر با فرزندان باید برای رسیدن همدیگر به حقیقت صحیح توحیدی و کمال نهایی یاور همدیگر باشد.

بهترین مصداق برای بررسی ویژگی‌های اخلاقی خانواده متعال را باید در چگونگی برخورد پیامبر با همسرانش عنوان کرد که حتی شامل جنبه‌های رفتاری نیز بوده و در دو سوره قرآن به این مورد پرداخته شده؛ نهایت سعه صدر پیامبر مورد اشاره قرار گرفته است؛ سپس به نکوهش زانی پرداخته که پیامبر را مورد آزار قرار داده‌اند به طوری که حتی پیشنهاد داده که آن‌ها را طلاق بدهد: «ای پیامبر به همسرانت بگو اگر خواهان زندگی دنیا و زینت آنید. بیایید تا مهرتان را بدهم و خوش و خرم شما را رها کنم و اگر خواستار خدا و فرستاده وی و سرای آخرتیت پس به راستی خدا برای نیکوکاری شما پاداش بزرگی آماده گردانیده است.»^۱

پس مشخص می‌شود که دین اسلام تاکید بسیاری بر آرامش و امنیت روانی دارد که از جمله وسیله‌های ایجاد این امنیت را فرزندان معرفی می‌کند حال در اینجا گفته می‌شود که فرزند و فرزندآوری چگونه سبب ایجاد امنیت روانی خانواده خواهد شد.

(۱) سرور و شادمانی والدین

شادابی و نشاط به معنای خوشی، خرمی، سرور، تازگی، طراوت، سرزندگی، زنده‌دلی، سبکی و چالاکی خرسندی و... است.^۲ و اهمیت زیادی در زندگی دارد. یکی از آموزه‌ها و فرمان‌های اسلام توصیه به شادی‌های مثبت، سازنده، نشاط‌آور و هدفمند است. حضرت علی(ع) شادمانی را مایه انبساط روح^۳ و یکی از ویژگی‌های مؤمن را نشاط و فعالیت و زنده‌دلی^۴ می‌داند همچنین حضرت به نیاز انسان‌ها به شادی و نشاط گوشزد و به آن توصیه اکید کرده است^۵ و در راستای ایجاد شادی و نشاط در خانواده می‌فرماید: «با همسرت در هر حال مدارا کن و با او نیکو معاشرت نما تا زندگی‌ات گوارا و بانشاط شود.»^۶ امام باقر(ع) نیز شاد کردن مؤمنان را

۱- سوره مبارکه احزاب، آیات ۲۸ و ۲۹

۲- دهخدا، لغت‌نامه، ج ۸، ص ۱۲۳

۳- محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ص ۴۳۶

۴- دشتی، نهج‌البلاغه، حکمت ۳۲۵

۵- مجلسی، بحارالانوار، ج ۵، ص ۶۱

۶- حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۱۶۹

عبادتی بزرگ می‌داند^۱ همچنین پیامبر گرامی اسلام شاد کردن مؤمن را مساوی با شاد کردن پروردگار تلقی می‌کند.^۲

به اعتقاد روان‌شناسان شادکامی از مؤلفه‌های ضروری زندگی است.^۳ و پژوهش‌های تجربی اثبات کرده است که شادی و نشاط علاوه بر ایجاد امیدواری و رضایت خاطر در زندگی، باعث تقویت سیستم ایمنی بدن، سلامتی و تندرستی، روابط صمیمانه با دیگران و موفقیت در عرصه‌های گوناگون زندگی می‌شود.^۴

پژوهش‌های روانشناسان در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که اگر مردم عوامل شادی بخش را تجربه کنند و در اختیار داشته باشند رضایت‌مندی و درجه شادکامی آنان افزایش می‌یابد.^۵ از طرف دیگر عواطف مثبت نه تنها سلامت شخصی را نشان می‌دهند، بلکه به رشد و تکامل شخصی نیز کمک می‌کنند. بسیاری از هیجان‌های منفی، مانند اضطراب و خشم فرایند تفکر را نابسامان می‌کنند؛ در مقابل هیجان‌های مثبت فرایند تفکر را سامان می‌بخشند همچنین شواهد حاصل از مطالعه‌های طولی نشان می‌دهد که شادمانی تأثیرهای مهمی بر طول عمر دارد.^۶

شادی و شادکامی مفیدترین هیجان است که باعث می‌شود فضای خانواده، پویا، سرزنده و حرکت آفرین شود. شادی بی‌حالی، کناره‌گیری و غمگینی را از افراد خانواده دور می‌سازد و کمک می‌کند افراد فعالیت‌های اجتماعی و روزانه را با اشتیاق و رغبت بیشتری انجام دهند.^۷ در آموزه‌های دینی از فرزند به عنوان نور چشم و روشنایی دیده تعبیر شده است؛^۸ روشنایی دیده بودن فرزند به این دلیل است که فرزند در خانواده و بین والدین شادمانی و نشاط ایجاد می‌کند. همان طور که اندوه حاصل از فراق فرزند باعث نابینایی چشم حضرت یعقوب شد.^۹ نشاطی که از تولد فرزند ایجاد می‌شود، باعث روشنایی دل و دیده والدین می‌شود. ابی بصیر از امام باقر(ع) نقل می‌کند که فرمود: «وقتی حضرت یوسف گم شد حزن یعقوب شدید و بر اثر حزن و گریه نابینا شد.»^{۱۰} وقتی از امام صادق(ع) پرسیدند که شیرین‌ترین و گواراترین چیزها برای آدمی چیست؟

۱- همان، ج ۲، ص ۳۴۹

۲- همان

۳- علی‌پور و همکاران، «شادکامی و عملکرد ایمنی بدن»، ص ۲۱

۴- همان، ص ۲۹

۵- آرگایل، روانشناسی شادی، ص ۴۶

۶- کار، علم شادمانی و نیرمندی انسان، ص ۵۴

۷- حسن‌زاده، انگیزش، هیجان، ص ۱۷۳

۸- سوره مبارکه قصص، آیه ۹

۹- سوره مبارکه یوسف، آیه ۹۲

۱۰- عیاشی، تفسیر العیاشی، ص ۱۸۱

(۵) کسب کمال معنوی

خداوند متعال به وسیلهٔ فرزند صالح بستر رشد و تکامل معنوی والدین را فراهم ساخته است؛ به گونه‌ای که هر تلاشی که آنان در راستای خشنودی خدا برای تربیت و رشد و تکامل فرزندان انجام می‌دهند مستحق ثواب و پاداش بزرگی است. پیامبر در روایتی بوسیدن فرزندان را عامل پاداش بزرگ دانسته است و می‌فرماید: «فرزندان خود را ببوسید؛ زیرا برای هر بوسه‌ای که به فرزندان می‌زنید درجه‌ای در بهشت خواهید داشت که فاصله هر درجه تا درجه دیگر به اندازه پانصد سال راه است.»^۱ همچنین حضرت فرمودند: «هرکس یک دختر داشته باشد، خداوند نصرت، یاری برکت و مغفرت به او عنایت می‌کند؛ هرکس سه دختر را تربیت و بزرگ کند خداوند متعال سه باغ بهشتی به او عنایت می‌کند که هر کدام از باغ‌ها از دنیا وسیع‌تر است.»^۲

فرزند صالح یکی از عوامل صعود معنوی است که خداوند به افراد هدیه می‌دهد فرزند صالح با اعمال شایسته خود باعث سعادت و کمال والدین می‌شود، همچنین با طلب رحمت و استغفار در حق والدین راه‌های رحمت‌الهی را به سوی آنان می‌گشاید. پیامبرگرامی اسلام می‌فرماید: «اگر فرزند شما قبل از شما بمیرد پاداش دریافت می‌کنید و اگر زنده بماند، برای شما طلب مغفرت می‌کند.»^۳

در نتیجه فرزندان صالح ذخیره‌ای هستند که در حیات و حتی بعد از مرگ والدین باعث آمرزش و کسب ثواب برای والدین می‌شوند. اگر فرزندان به نحو شایسته‌ای تربیت شوند و پروردگاری تعالی را اطاعت کنند، قسمتی از ثواب‌های اعمال‌شان نصیب تربیت‌کننده و هدایت‌کننده آن‌ها، یعنی والدین می‌شود. پیامبرگرامی اسلام (ص) می‌فرماید: «حضرت عیسی (ع) از کنار قبری عبور می‌کردند که صاحب قبر در عذاب بود. بعد از مدتی بازهم از کنار آن قبر عبور کردند و متوجه شدند که عذاب از آن قبر برداشته شده است حضرت عیسی (ع) فرمودند: «خداوند، در سال قبل، این قبر در عذاب بود؛ ولی حالا عذابی ندارد؟» خداوند وحی کرد که ایشان فرزندی صالح داشت که کارهای خیری مثل اصلاح مسیر رفت و آمد، یاری یتیم و... انجام داد و از این رو پدرش را عفو کردیم.»^۴

پدران و مادرانی که از دنیا رفته‌اند، از عبادت و مناجات و کار خوب فرزندان‌شان بهره می‌برند. رسول خدا (ص) می‌فرماید: «پنج نفر از دنیا رفته‌اند؛ ولی پرونده آنان بسته نشده است و همواره برای آنان ثواب می‌رسد کسی که درختی کاشته، چاه آبی برای بهره‌برداری مردم حفر کرده، مسجدی ساخته، قرآنی نوشته و

۱- طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۲۰

۲- نوری، مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۱۱۵

۳- حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۵۷

۴- کلینی، کافی، ج ۲، ص ۲۳۴

کسی که فرزند شایسته‌ای از او به جای مانده باشد.^۱ انسانی را تصور کنید که با کوله‌باری از گناه از دنیا رفته است و هیچ‌گونه لذت و دل‌خوشی ندارد. در چنین وضعیتی احساس بیگانه‌ای متافیزیکی را خواهد داشت. حال اگر این شخص فرزندی داشته باشد که مدام در حق او دعا کند و خیری به او برساند بدون شک برای او اتفاقی لذت‌بخش و اشتیاق‌آور روی خواهد داد.^۲ این حقیقت انگاره‌ای دینی در زمینه بهداشت روحی و روانی است که گستره آن به زمان و مکان محدود نمی‌شود و زمان پس از مرگ را نیز در بر می‌گیرد. فردی که احساس می‌کند توانسته است فرزندان شایسته‌ای تربیت کند که با انجام کارهای مفید، شایسته دریافت پاداش الهی برای خود و والدین‌شان می‌شوند علاوه بر احساس رضایتمندی از زندگی دنیوی، احساس امیدواری‌اش به فضل و رحمت الهی نیز افزایش می‌یابد و این احساس موجب می‌شود که او در دنیا از امنیت روانی برخوردار باشد.

۱- مجلسی، بحارالانوار، ج ۷، ص ۹۷

۲- حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۵۶

نتیجه گیری

تحقیقات نشان می‌دهد که امنیت روانی نقطه چالشی در زندگی مدرن است که، توجه اندیشمندان را به خود جلب کرده است. سبک زندگی امروزی سبب شده تا آدمی مدل و الگوی رفتاری را انتخاب کند که در نتیجه این فرایند امنیت و آرامش روانی خود و خانواده را به مخاطره می‌اندازد؛ از طرفی با توجه به تحقیقات صورت گرفته یکی از راه‌های تامین امنیت روانی خانواده فرزندآوری است؛ زیرا اگر امنیت روانی خانواده به خطر بیفتد؛ امنیت روانی جامعه به خطر خواهد افتاد و پایه‌های جامعه متزلزل خواهد شد چون خانواده از نهادهای اصلی و مهم تشکیل‌دهنده یک جامعه است، به همین علت هم آموزه‌های فقهی و دینی و هم روانشناسان تاکید بسیاری بر فرزندآوری دارند؛ فرزندآوری موجب می‌شود تا پدر و مادر احساس شادی و نشاط کنند چون به سبب تولد فرزند موتور محرک زندگی آنان جانی تازه خواهد گرفت و وقتی زندگی به حرکت بیفتد و به روند عادی خود برگرد والدین احساس مفید بودن خواهند کرد، از طرفی حس رضایتمندی از زندگی و کارآمد بودن موازی حس مفید بودن ایجاد خواهد شد چون پدر یا مادر بودن پراحساس‌ترین تجربه انسان است. هیچ کس تا وقتی بچه‌دار نشده و او را عاشقانه دوست نداشته است، نمی‌تواند معنای واقعی زندگی را درک کند؛ از طرفی دیگر فردی که احساس می‌کند توانسته است فرزندان شایسته‌ای تربیت کند که با انجام کارهای مفید، شایسته دریافت پاداش الهی برای خود و والدین‌شان می‌شوند علاوه بر احساس رضایتمندی از زندگی دنیوی، احساس امیدواری‌اش به فضل و رحمت الهی نیز افزایش می‌یابد و این احساس موجب می‌شود که او در دنیا از امنیت روانی برخوردار باشد.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

- ۱) ابن بابویه، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات وابسته جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳
- ۲) استیون، رودزی، تفاوت‌های جنسی را جدی بگیریم، مترجم: معصومه محمدی، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۹۲
- ۳) انجمنی، سید ابراهیم، زاد، یونس، « تعیین نقش تاب‌آوری، هوش هیجانی و خود کنترلی در پیش بینی سازگاری دانش‌آموزان»، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۹۵
- ۴) آرگایل، مایکل، روانشناسی شادی، مترجم: مسعود گوهری انارکی و همکاران، اصفهان: انتشارات جهان دانشگاهی، ۱۳۸۳
- ۵) آقامحمدی، سوده، «اثر آموزش روابط مدیریت همشیران به والدین بر بهبود روابط همشیران و کاهش استرس والدگری»، پایان‌نامه ارشد دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۱
- ۶) برنارد، اسپادک، آموزش در دوران کودکی، مترجم: محمدحسین نظری‌نژاد، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۶۹
- ۷) پناهی، علی احمد، «نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروری در آموزه‌های دینی»، فصلنامه علمی ترویجی اخلاق، ۱۳۹۵
- ۸) پناهی، علی احمد، همسررداری از منظر دین با رویکرد روان شناختی، قم: موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی(ره)، چاپ اول، ۱۳۹۴
- ۹) جونز، الساء، درمان سیستم‌های خانواده، مترجم: فرزین رضایی، تهران: انتشارات ارجمند، چاپ دوم، ۱۳۷۸
- ۱۰) حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، تهران: انتشارات اسلامیه، چاپ نهم، ۱۳۸۷
- ۱۱) حسن‌زاده، رمضان، انگیزش، هیجان، تهران: انتشارات ارسباران، ۱۳۸۶
- ۱۲) دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷
- ۱۳) رضایی‌تزنکی، مریم، «بررسی مقایسه اسقلال عاطفی و دلبستگی خانواده‌های نوجوانان تک فرزند و چند فرزند مادران شاغل و غیرشاغل شهر شیراز»، پایان‌نامه ارشد دانشگاه آزاد مرودشت، ۱۳۹۲
- ۱۴) ساروخانی، باقر، بطلاق؛ شناخت واقعیت و عوامل آن، تهران: موسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۷۲
- ۱۵) ساطوریان، عباس، «مقایسه مشکلات رفتاری در کودکان خانواده‌های تک فرزند و دو فرزند شهر یزد»، فصلنامه روانشناسی دین، ۱۳۹۳

- ۱۶) شریفی، محمدرضا، خانواده متعادل، تهران: انجمن اولیاء و مربیان، چاپ اول، ۱۳۷۴
- ۱۷) طبرسی، فضل بن حسن، مکارم الاخلاق، تهران: انتشارات حبیب، چاپ دوم، ۱۳۸۶
- ۱۸) علی‌پور و همکاران، «شادکامی و عملکرد ایمنی بدن»، تهران: فصلنامه انجمن روانشناسی، ۱۳۷۹
- ۱۹) عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیرالعیاشی، تهران: المطبعه العلمیه، ۱۳۸۰
- ۲۰) فرجاد، محمدحسین، آسیب‌شناسی اجتماعی، خانواده و طلاق، تهران: انتشارات منصوری، چاپ اول، ۱۳۷۲
- ۲۱) کار، آلان، علم شادمانی و نیرمندی انسان، مترجم: حسن پاشاشریفی و همکاران، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۸۵
- ۲۲) کریمی، معصومه، «مقایسه میزان پذیرش اجتماعی، هوش معنوی و هوش هیجانی در بین دختران تک‌فرزند و چندفرزند»، پایان‌نامه ارشد دانشگاه آزادشاهرود، ۱۳۹۴
- ۲۳) کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، مترجم: حسین استادولی، تهران: انتشارات دارالثقلین، چاپ چهارم، ۱۳۹۳
- ۲۴) گروهی از محققان، تقویت خانواده و آسیب‌شناسی آن، قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی(ره)، ۱۳۸۶
- ۲۵) متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت: موسسه الرساله، ۱۴۰۹
- ۲۶) مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران: انتشارات اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶
- ۲۷) محمدی ری شهری، میزان الحکمه، مترجم: حمیدرضا شیخی، قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحديث، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۵
- ۲۸) نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم: انتشارات آل‌بیت، چاپ اول، ۱۳۶۹